

Zpráva z konference *Towards a Symmetrical Approach: The Study of Religions After Postmodern and Postcolonial Criticism*

Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 29. 11. 2012 – 1. 12. 2012

Olga Čejková, FF MU, Ústav religionistiky

Na přelomu listopadu a prosince roku 2012 se na půdě brněnské Filozofické fakulty Masarykovy univerzity uskutečnil workshop zaměřený na otázky symetrického přístupu ve výzkumu náboženství. Jednalo se již o třetí vědeckou konferenci s mezinárodním přesahem pořádanou Ústavem religionistiky FF MU v tomto roce. Od předchozích akcí zaměřených především na kognitivní religionistiku (*Past, Present, and Future in the Scientific Study of Religion*) a možnosti využití experimentu ve vědeckém studiu náboženství (*Homo Experimentalis: Experimental Approaches in the Study of Religion*), pořádaných dceřiným pracovištěm Ústavu religionistiky, Laboratoří pro experimentální výzkum náboženství,¹ se tato konference zabývala přístupy k výzkumu náboženství vycházejícími z postkoloniální a postmoderní kritiky západní vědecké tradice, zde tedy především kritiky zaměřené na starší přístupy v sociálních vědách.

Třidenní akce, jež mohla být pro některé implicitní reakcí na v posledních letech výrazněji se projevující orientaci brněnského Ústavu religionistiky směrem ke kognitivní vědě o náboženství a snahou o podporu a „revizi“ zdejšího sociologického proudu, přilákala množství akademiků a studentů z českých antropologických, sociologických, religionistických a dalších pracovišť zabývajících se studiem náboženství, stejně jako zahraniční badatele. Klíčovými řečníky workshopu pak byli Graham Harvey (Open University), který byl pověřen úvodní přednáškou, Zdeněk Konopásek (Univerzita Karlova, AV ČR) a Steven Sutcliffe (University of Edinburgh). Z organizačního týmu můžeme připomenout pracovníky Ústavu religionistiky Milana Fujdu a Davida Zbírala, kteří se starali, za pomoci doktorandů a dalších studentů, o vyvážený program, hladký průběh akce a její prezentaci na internetu.² Jazykem konference byla angličtina, přičemž zazněly příspěvky celkem 13 mluvčích. S nimi bylo v rámci konference zaregistrováno dohromady 30 účastníků z různých koutů Evropy.

Konference se zabývala přístupy v sociálních a humanitních vědách ke studiu náboženství v souvislosti s postmoderní a postkoloniální kritikou západní vědy, a to v návaznosti na témata aktuální akademické diskuse. Dala tak, na rozdíl od předchozích kognitivně zaměřených akcí, prostor dalším proudům bádání o náboženství – od kvalitativní sociologie, antropologie, přes etnografii či reflexi mezi a možností zapojení symetrického přístupu do historiografie náboženství.

¹ Více podrobností o pracovišti LEVYNA i zmíněných akcích včetně abstraktů příspěvků a programu viz <<http://www.levyna.cz/>>.

² Internetové stránky workshopu viz <<http://www.phil.muni.cz/relig/symmetry2012/>>.

Tato zpráva se nyní pokusí ve stručnosti shrnout základní teoretickou osu celé konference – totiž tzv. „symetrický postulát“ poprvé formulovaný Davidem Bloorem (1976) a rozpracovaný Bruno Latourem, stejně jako hlavní myšlenky konferenčních příspěvků i některé zajímavé momenty diskusí, které po vystoupeních jednotlivých mluvčích následovaly. Právě tyto diskuse totiž ilustrovaly možné formy dialogu mezi jednotlivými vědeckými přístupy, badateli i pracovišti, která přednášející reprezentovali.

David Bloor upozornil na dosavadní „asymetrii“ v sociálních vědách. Jím prosazovaná symetrie spočívala ve snaze vysvětlit jevy za pomoci stejných kategorií, nezávisle na tom, zda jsou hodnoceny jako pravdivé či nepravdivé (Latour 1993: 95). Latour i Bloor jsou proti klasické racionalistické linii stavící na opačné strany badatele a jeho výzkumný objekt. Přímysl popis zkoumaných skutečností bez nutnosti vysvětlovat intence či charakteristiky těch, kdo jej popisují nebo tvoří (ať už na straně badatele nebo zkoumaného), tvoří pouze „objektivní znalost“, avšak nedochází ke komplexnímu popisu zkoumané skutečnosti se zahrnutím jejich intersubjektivních charakteristik. Způsob, jak tuto asymetrii zamezující plnému popisu jevu napravit, je užití té samé metodologie pro každého aktéra výzkumné relace, tedy dosažení symetrického přístupu. Bruno Latour poté v návaznosti na Bloora ve své práci *We Have Never Been Modern* (1993) formuluje obecný princip symetrie, podle něhož je vysvětlení zkoumaných jevů založeno na tzv. kvazi-objektech a kvazi-subjektech. Kvazi-objekt nebo kvazi-subjekt jsou vzájemně se prolínající kategorie, jež v sobě zahrnují objektivní realitu vnímanou jako součást přírody, vnějšího světa a subjektivní realitu zakoušenou v rámci sociálního prostředí. Zde jsme již krůček od uchopení samotného badatele v kontextu kvazi-objektivity a kvazi-subjektivní a jeho zapojení do „sítě“, kterou jeho výzkumný problém utváří (Latour 1993: 95). A někde v tomto bodě se objevují dílčí koncepce Latourových Actor Network Theory (ANT). Její podrobný rozbor si však tento text neklade za cíl.

Nyní je čas se opět ponořit do myšlenek, diskusí a témat, která byla přednesena autory příspěvků na konferenci *Towards a Symmetrical Approach*. Úvodní přednáškou konanou v podvečer prvního dne konference byl pověřen Gragam Harvey. Její název „Re-defining religion and scholarship performatively“ i rozvinutí hlavních bodů výkladu v abstraktu nabízelo příslib kritického zhodnocení práce sociálních věd s termínem náboženství v kontextu post-koloniální kritiky vědy, která vyrůstá z osvěcenských racionalistických kořenů a má v sobě zakotvenu onu asymetrii mezi badatelem a jeho výzkumným objektem. Harvey se dotknul témat chápání osoby badatele jako součásti jím zkoumaného světa, zúčastněného pozorování, studia lidových forem religiozity, subjektivní a dialogičnosti výzkumu, badatelské reflexivity. Přes některé zajímavé postřehy zdůrazňující potenciál symetrického přístupu v sociálních vědách mohl být Harveyho až příliš „metafyzický jazyk“ v mnohém dosti nepřístupný, zejména pro brněnské religionisty, zakotvené v přeci jen trochu odlišném teoreticko-metodologickém zázemí. Příspěvek nicméně v sále navodil příjemnou atmosféru a také jistý příslib možných (zejména na brněnské poměry) alternativních výkladů, které nás dále mohly čekat.

Druhý z trojice klíčových mluvčích, Zdeněk Konopásek (Karlova univerzita v Praze, Akademie věd České republiky) s příspěvkem nazvaným „Religion in action:

When theology meets Latourian science studies”, otevíral páteční konferenční den. Zabýval se zde možnostmi uchopení konceptu náboženství podle východisek Latourovy Actor Network Theory. Konopásek upozornil, že Bruno Latour ve svých pracích o náboženství požaduje nové rozumění konceptu náboženství ve vědeckém kontextu – a to rozumění v jeho vlastních termínech, tedy „nábožensky“. Jako přirozenou, všední součást zapojenou do běžného života, nikoli komplex oddělených mystických či transcendentních jevů. Tuto latourovskou perspektivu prezentoval na příkladu studia mariánského zjevení ve slovenské Litmanové. Zdůraznil však, že náboženství není možné chápat jako definované jen v rámci „presence-making practices“, tedy v na první pohled patrném jednání jednotlivců, ale “religion in action” jako něco ne zcela samozřejmého, kolektivně vykonávaného a postupně dosahovaného.

Konopáska vystřídal David Thurfjell (Södertörn University) zabývající se otázkami možností zahrnutí do výsledků akademického studia vyloučených lokalit (zde konkrétně romských) příspěvky z pozice „insiderů“, problémů politické korektnosti, pozitivní diskriminace, etiky a morálky ve výzkumu s poukázáním na nutnost uchopovat témata romských studií více symetricky pro dosažení vyšší odborné relevance výsledků.

Milan Fujda (Masarykova Universita), jeden z hlavních organizátorů konference, svým příspěvkem „What would an informant tell me after reading my paper? A case study of (a) symmetrical approach in the process of analysis“ mírně překvapil, neboť se jeho výstup tematicky vůbec nedotýkal náboženství. Představil zde totiž průběžné výsledky analýzy dat sesbíraných během jeho etnografického výzkumu tanečního improvizčního projektu, na němž ukázal možné dopady asymetrie v distribuci informací během realizace instruovaného jednání jednotlivými tanečnicemi, i vliv badatelova zapojení (socializace) do některé ze souboru zkoumaných skupin na výsledky pozorování.

Rafael Klöber (South Asia Institute & Heidelberg University), jehož vystoupením začínal odpolední blok přednášek, mluvil o nutnosti překonání orientalistických paradigmat ve studiu tamilské Saivy Sigghanty jako okrajového proudu hinduismu. Historicky konstruovanou asymetrii v dosavadních výzkumech této tradice navrhoval zmírnit takovou formou etnografického výzkumu, jež by na teoretické rovině vycházela z postkoloniální kritiky termínů jako „náboženství“ nebo „hinduismus“, přihlížela by k důsledkům jazykových daností badatele i zkoumaného prostředí (např. nepřeložitelnost některých termínů do badatelovy řeči), ohledu na pozici a jednatelský potenciál badatele a zkoumaného. Klöber potom závěrem upozornil, že ve výsledku se výzkum stává součástí historie náboženství samotného.

Nóra Bodosi-Kocsis (University of Szeged), která prováděla terénní výzkum mezi maďarskými členy hnutí Hare Kršna, se ve svém výzkumu pokusila aplikovat Geertziánské pojetí textuality, kdy je antropolog chápán jako autor a terén výzkumu jako text obsahující skryté významy, které mají antropologové za úkol „přečíst“ – interpretovat a popsat. Toto s sebou však vede jistou asymetrii a nepřesnost, neboť, jak Bodosi-Kocsis uvedla: „Během terénního výzkumu se, jak jsem si všimla, informant i badatel stávají autory a texty současně, vzájemně čtou

a interpretují jeden druhého.³ Práce v terénu tedy ukázala na intersubjektivitu prostoru mezi badatelem a jeho informanty, kterou však tradiční antropologické přístupy zabývající se především asymetrickou analýzou textuálních zdrojů dat (záznamy rozhovorů, biografie, narativy aj.) nereflektují.

Závěr konferenčního dne patřil příspěvku vzniklému ve spolupráci Tomáše Hampejse a Vojtěcha Kašeho (Masarykova univerzita) „What the Humanities offer the Science? Towards Symmetrical Approach in the Cognitive Science of Religion“. Jednalo se o reakci dvou brněnských studentů religionistiky oborově spřízněných s CSR na diskuse o roli kognitivní religionistiky v rámci klasických oborů akademického studia náboženství, jako jsou sociologie, antropologie, historie či psychologie náboženství, či lépe, otočeno o stoosmdesát stupňů a vyřčeno slovy některých zástupců kognitivní religionistiky – o tom, co můžou humanitní vědy nabídnout CSR. Ve svém tázání Kaše s Hampejsem hledali, kde se v kognitivní religionistice nachází hranice mezi přírodními a humanitními vědami, co budí případné kontroverze mezi příznivci „humanities“ a „CSR“ a v neposlední řadě se zde řešila otázka možného nebo již vzniklého přínosu symetrického přístupu v kognitivní vědě o náboženství. Jedním ze závěrů příspěvku pak bylo přiznání možné spolupráce obou přístupů nebo poukázání na častou neopodstatněnost případných odborných sporů mezi příznivci obou směrů. Tento příspěvek se dle mého názoru stal velmi zajímavou ilustrací diskusí v rámci prostředí brněnské religionistiky a s ní spřízněných zahraničních pracovišť. Z pohledu vnějšího pozorovatele totiž může nastat dojem, že se zde profiluje názorově poměrně unifikovaná skupina „kognitivců“ reprezentovaná vlastním specializovaným pracovištěm, proti nimž v jakési „disidentské opozici“ kooperují příznivci ostatních, vůči CSR alternativních, přístupů, jako je kvalitativní sociologie či historiografie náboženství. Nakolik je, hrubě řečeno, kontroverzi „kognitivci“ vs. „postmodernisté“ možné chápat za reálně existující a relevantní pro Brno i pro ostatní akademická prostředí, pak velmi trefně shrnul svou reakcí na příspěvek Zdeněk Konopásek. Ten kritizoval jeho autory za umělé budování dichotomie „Symmetrical Approach vs. CSR“. Upozornil, že symetrický přístup není žádným jednotným proudem či komplexním teoretickým rámcem v oblasti akademického studia náboženství, nýbrž že se jedná spíše o jistý druh směřování či badatelský cíl spojující velké množství oborově, tematicky i teoreticky velmi různorodých výzkumů. Do paměti se pak posluchačům zapsala závěrečná Konopáskova věta: „Reagujete na nějaký konflikt, o kterém nic nevím.“

Třetí a poslední konferenční den uvedl s devátou ranní svou přednáškou „A (qualified) return from the tropics: Why ‘new age’ is key to the study of religion“ Steven Sutcliffe (University of Edinburgh). Ten užil příkladu postupného vytváření konceptu „new age“ začleňováním výběru různých lidových náboženských tradic podle určitého vzorce jako analogii k tvorbě evropského konceptu „náboženství“. Vznik a užívání termínu „náboženství“ jako obecné kategorie dle Sutcliffea souvisí s „dekanonizací“ tohoto termínu, radikální extenzí zkoumatelných dat o náboženství a zvýšením (sebe)reflexivního teoreticko-metodologického zájmu

³ V angličtině bylo řečeno doslova: „During fieldwork, as I experienced, both the researcher and the informants are authors and texts at the same time, they mutually read and interpret each other.“ Český překlad Olga Čejková.

v rámci výzkumu. Suttcliffe se ve svém příspěvku zabýval také symetrií na úrovni vysvětlení. Pro udržení vědecky relevantních závěrů výzkumu je podle něj třeba rozšířit symetrii datového souboru, ale udržet asymetrii ve sféře vysvětlení.

Stevena Suttcliffea vystřídal u řečnického pultíku David Zbíral (Masarykova univerzita) s příspěvkem nazvaným „Should historians care about symmetry? The example of research into medieval inquisitional records“, ve kterém se vyrovnával s tradiční asymetrií v klasické historiografii pramení z její základní disciplíny – pramenné kritiky. Příspěvek se dotkl jednak kritických postkoloniálních reflexí výzkumu středověkých inkvizičních záznamů (Renato Rosaldo, John H. Arnold), vyjmenoval některé příklady, kde se tradiční pramenná kritika ukazuje jako metodologicky nevyhovující či neplatná. Dále zde zazněly některá teoretická a praktická témata, pro něž může být vhodné využít potenciálu symetrického přístupu i v historickém výzkumu. Princip vhodně je dle Zbírala pro historický výzkum přínosný. Umožňuje citlivěji uchopit např. mocenské vztahy v textu (inkvizitor – obžalovaný – výsledná podoba inkvizičního záznamu) i subjektivitu aktérů inkvizičního procesu, stejně jako etické a politické aspekty výsledků badatelské práce.

Nad možnostmi aplikace symetrického přístupu v archeologii se zamýšlel Dalibor Papoušek (Masarykova univerzita). Cílem příspěvku bylo poukázat na to, jakým způsobem odlišné druhy pramenů a jejich metodologická relevance ovlivňují dosažení symetrické rekonstrukce náboženského života předexilního Israele. K symetrické rekonstrukci dochází, vezmeme-li v potaz nejen komparaci biblických a mimobiblických pramenů, ale také přihlídneme-li k archeologickým nálezům materiální kultury, které mohou zprostředkovat radikálně jiný obraz řešeného problému než texty. Nálezy spadající do oblasti materiální kultury nesou otázky nejen po jejich vztahu k psaným textům, ale také často ilustrují kvalitativně odlišné aspekty starověkého náboženského života.

Autorem následujícího příspěvku „Sociology which counts on gods? Why is symmetrical approach in the study of religions not a theological perspective“ předcházejícího úplnému závěru konference byl Miroslav Vrzal (Masarykova univerzita). Vrzal se snažil vysvětlit v reakci na diskusi, která se objevila v českém časopisu po kvalitativní výzkum *Biograf* po publikování článku Jana Palečka (2010) „Mariánský sluneční zázrak ve světle sociologie, sociologie ve světle slunečního zázraku“, že zahrnutí konatelského potenciálu „nadpřirozených entit“ do výzkumu náboženství, nemusí nutně znamenat jeho theologizující nasměrování. Pokud o nich vypovídají sesbíraná data, je nutné v zájmu dodržení požadavku symetrického přístupu ve výzkumu, k jejich přítomnosti v rámci jejich analýzy přihlídnout. Badatel totiž v tomto případě neřeší realnost existence těchto nadpřirozených entit, nýbrž pouze popisuje a interpretuje to, co o nich vypovídají respondenti a jak se to odráží v jejich chování.

Předposlední mluvčí konference byla etnoložka Kamila Velkoborská (Západočeská univerzita v Plzni). Její příspěvek „Reflecting on reflecting in the study of ritual“ byl velmi platným shrnutím myšlenek, jež tvořily hlavní osu celého workshopu. Řešil problém reflexivity, zúčastněnosti badatele a symetrie v terénním výzkumu současné rituální praxe a to ve snaze podat co nejkomplexnější výklad těchto termínů. Autorka se konkrétně zabývala rituální praxí současného pohanství a čarodějnictví.

Úplný závěr konference patřil příspěvku studenta brněnské religionistiky Matouše Vencálka (Masarykova univerzita) „Homecoming experience: Retroactive interpretation or valid analytical category?“ Vencálek se v něm zamýšlel nad relevantností užití v odborné religionistické mluvě narativu „návratu domů“, jenž se objevuje ve výpovědích současných pohanů o procesu jejich afliace k některé z tradic tohoto náboženského proudu, možnostmi chápání HCE narativu jako výpovědi o specifickém modelu konverze k současnému pohanství i otázkami, zdali je opravdu přítomný u všech novopohanských komunit euroamerického prostoru.

Po vystoupení Matouše Vencálka následovala závěrečná diskuse vedená Milanem Fujdou a oficiální ukončení akce.

Měla-li bych závěrem shrnout případný přínos konference *Towards a Symmetrical Approach: The Study of Religions After Postmodern and Postcolonial Criticism*, připomněla bych tuto akci jako dobrou příležitost pro mezioborové setkání badatelů v oblasti akademického studia náboženství, jenž dalo prostor alternativnějším výkladům vycházejících z post-koloniální a postmoderní kritiky vědy sdruženým pod postulátem symetrického přístupu ve výzkumu, stejně jako příležitost tento postulát ve vzájemném dialogu reformulovat, upřesňovat a systematizovat.

Použitá literatura:

- Bloor, D. (1976). *Knowledge and Social Imagery*. London – Henley – Boston: Routledge & Kegan Paul.
- Latour, B. (1993). *We Have Never Been Modern*. Cambridge – Massachusetts: Harvard University Press.
- Paleček, J. (2010). Mariánský sluneční zárazk ve světle sociologie, sociologie ve světle slunečního zárazku. *Biograf* 52–53, 41–66.

Děkuji autorům některých příspěvků za poskytnutí dalších podkladů ke zpracování této zprávy.